

Z pozic behaviorismu a empirického pragmatismu není možno uspokojivě vysvětlovat tvořivou aktivitu. Cesty poznání využívají poznatků tvarové psychologie, psycholingvistiky, Piagetovy koncepce kognitivního vývoje, výsledků studia činnosti mozku a poznatků, k nimž došli sovětské psychologové.

Marxistické pojetí jednoty objektivního a subjektivního bytí je filosofickým základem celé koncepce. Činnost člověka je individuální, avšak současně je podmíněna společensky. V tom jsou také její determinanty i regulační mechanismy. Tato hypotéza je sovětským psychologům východiskem jejich studia procesu poznání, řeči, paměti a učení. Kladou si ústřední otázku „jak člověk hledá a nachází neznámé“ a jaké cesty a prostředky volí, aby dospěl k cíli. Zjišťují, že člověk si osvojuje určité programy pro řešení určité třídy úkolů, vytváří si postupy a metody, takže jejich činnost přesahuje pouhé uplatňování pamětních poznatků. Z toho pak vyplývá i důraz na výchovu k samostatné tvůrčí práci. Tím vlastně končí spor o kognitivní procesy.

Zvláštní pozornost věnuje Linhart Piagetově teorii kognitivního vývoje. Její přínos vidí především ve formulování dynamické rovnováhy problémové struktury a její stability, a v myšlence hierarchického uspořádání struktur. Zrání člověka v oblasti psychiky spočívá v tom, že dosahuje jednotlivých stadií kognitivního vývoje. Piagetův podnět vyvolal řadu teoretických otázek i prací, zaměřených na poznání tvořivého procesu, řešení problému a rozvíjení talentů.

Rozsáhlé kapitoly věnované otázkám samoposilování, spontaneity, motivace, zaměření a plánům činnosti přináší kromě zasvěceného rozboru celé problematiky a stanovisek různých badatelů podrobné popisy a výtěžky vlastní experimentální práce. Autor tím nejen posunuje hranici poznání, ale současně i vytýčuje cestu dalšího poznávání.

Kapitola o náhodných variacích a plánech činnosti, do jejíhož titulu vkládá autor dodatek „Protiklad či jednota?“, se nejprve zabývá výsledky a záměry současných psychofyziologických výzkumů cílové zaměřenosti. Rozbor jednotlivých pojetí spíše ukazuje mnohotvárnost problematiky a její specifiky. Řešení je teprve záležitostí budoucnosti.

V souvislosti s funkcí cíle a plánu ve složitých myšlenkových procesech má velký význam vytváření modelů pro řešení problémové situace a studium stra-

tegií postupu. Důležitým poznatkem je souhra kategorie cíle s kategorií náhodných variací. Produktivní myšlení selektivním způsobem redukuje možné postupy a objevuje nové souvislosti. Tento vyšší stupeň řešení nazývá autor kombinovanou, plánovitě pokusnou strategií, která se odehrává ve vysoce integrované relační síti.

Závěrem se studie dotýká osobnosti řešitele a determinant tvůrčí schopnosti. Individuální rozdíly jsou v psychofyziologických procesech, v postupu a metodice myšlení, v zaměřenosti, schopnosti selekce a v plánu činnosti. Tvořivé osobnosti mají některé specifické osobnostní rysy a svou aktivitu rozvíjejí na různých úrovních. K tomu přistupují sociální a kulturní podmínky, v nichž se tvůrčí aktivita realizuje. To vše vytváří kvalitativní i kvantitativní diference.

Cíle na počátku stanovené Linhartova obsáhlá studie s vědeckou důkladností splňuje. Informuje zasvěceně a utříděně, a k tomu připojuje pozoruhodné výsledky vlastního bádání. Tím se řadí mezi díla, která mají význam v mezinárodním kontextu.

Z hlediska našich potřeb tvoří teoretický základ nejen dalšímu bádání, ale i praktické aplikaci. Byla-li před několika málo lety tematika tvůrčí činnosti exkluzivní záležitostí několika zájemců, stává se dnes v důsledku společensko-ekonomického vývoje aktuální otázkou. Odborně fundované, poučené a inspirující stanovisko psychologa přichází právě včas.

K. Hovorka

Zdeněk Helus

PSYCHOLOGICKÉ PROBLÉMY SOCIALIZACE OSOBNOSTI

*Státní pedagogické nakladatelství, Praha
1973*

Téma Helusovy knihy je na pomezí tradičně vymezených oblastí sociální psychologie a psychologie osobnosti. V první části autor seznamuje čtenáře s pojmem společenskokulturního systému, který definuje jako dynamickou jednotu jeho čtyř fundamentálních složek: 1. složky hodnotově normativní, 2. složky mezilidsky vztahové, 3. složky rezultativní, 4. složky osobnostní. Složka osobnostní je tvořena „individuálními subjekty společenskokulturního systému, které způsobem svého života tento systém aktuali-

zují, uchovávají, rozvíjejí nebo překonávají, realizujíce tak sebe samy“ (str. 11). Již zde je naznačen vedoucí motiv Helusova myšlení, rozehraný naplno ve stati z roku 1971 „Socializace a seberealizace osobnosti“¹⁾, na jedné straně protiklad, střet socializace a seberealizace, na druhé straně jejich neodlučnost a směřování k syntéze. Socializace je „průmět“, respektive zvnitřnění hodnotově normativních, mezilidsky vztahových a rezultativních složek a aspektů společenskokulturního systému do individua a podmínění osobnosti individua těmito složkami (str. 50). Zároveň však: „Osobnost není pouhým mechanickým produktem vlivů sociálních podmínek, není definovatelná toliko pojmem konformity. Vyznačuje se tendencí v interakci s těmito podmínkami, skrze ně a jejich prostřednictvím rozvíjet sebe samu jakožto svéráznou, svéprávnou, společensky platnou a odpovědnou individualitu“ (str. 42). Základní vnitřní (intrapersonální) hybné síly, které se při tom uplatňují, jsou 1. potřeba začlenění do vztahů, 2. potřeba tvůrčího přesahu, 3. potřeba dějinného charakteru vlastní osobnosti, 4. potřeba vlastní identity, 5. potřeba orientačních a výkladových schémat (str. 43–49). V této pasáži — stejně jako na mnoha jiných místech knihy — je čtenář zaujat, není stržen, dynamikou a krásou Helusova vědeckého jazyka. S přesností vědecké abstrakce se zde pojí a ji podporuje neobvyklé výrazové bohatství, výstižnost a barvitost, schopnost zkratky a náznaku, využívající vši subtilnosti českého jazyka. Jazyk je ovšem jen prostředkem k vyjádření pozoruhodného myšlenkového napětí a spádu, které jsou knize vlastní.

Na rozdíl od první části, která je teoreticky dosti náročná, druhá část, „Některé problémové okruhy studia socializace osobnosti“, se čte lehce. Je zpestřena řadou zajímavých příkladů antropologických i klinicko-psychologických. Autor nezapře hlubokou klinickou zkušenost, teoreticky i filosoficky zrale reflektovanou. Určitou disproportionality zde můžeme vidět v délce pasáží věnovaných názorům Karen Horneyové.

Ve třetí části, „Nápodoba (imitace) a identifikace“, se Helus zabývá dvěma základními osobnostními procesy, jimiž se psychologicky realizuje socializace. Pro-

bírá soustavně definici imitace, podmínky jejího výskytu a intenzity, její mechanismy (závislé připodobnění, autistická reprodukce, mechanismus zástupného učení a mechanismus kopírování). Výklad je bohatě ilustrován příklady experimentů. — V definici identifikace se autor přiklání k názoru, že jde o proces kvalitativně odlišný od pouhé imitace. Tento centrální problém by patrně zasloužil podrobnější diskusi; identifikace není zcela jasně odlišena od imitace postoje (str. 151). Oceníme souhrnné podání druhů identifikace a obranných mechanismů, které je výstižné a srozumitelné a charakteristickým helusovským způsobem „prohlubující“ (str. 159–167). Neobvyklé je určení obranných mechanismů jako funkcí superega.

Čtvrtá část knihy, „Malá sociální skupina jako socializační činitel“, přehledně a instruktivně charakterizuje sociální skupinu a mechanismy jejího fungování; autor zde uplatňuje i cenné výsledky vlastního výzkumu skupinového řešení problémů.

Posledním tématem, do kterého dílo logicky ústí, je sebepojetí osobnosti, definované jako kognitivní aspekt vztahu subjekt—subjekt. Helus v sebepojetí odlišuje jako strukturální složky: 1. vlastní tělo, 2. Já jako subjekt norem, hodnot a přesvědčení, 3. sociální složku sebepojetí, 4. vlastnické Já, 5. aspirativní, ideální sebepojetí. Ve skladbě sebepojetí poukazuje zvláště na hodnotovou dimenzi centrálnost—perifernost. Ve vývoji sebepojetí pak zdůrazňuje 1. kumulaci zrcadlového fenoménu, 2. úlohu očekávání a přijetí v primární společenské skupině, 3. identifikaci a přesuny sociálních perspektiv, 4. odraz sociální role, 5. sociální srovnávání a 6. sebeutváření, seberealizaci.

Knihy je pojata přehledově a je skutečně výborným přehledem problematiky socializace osobnosti. Autorův přínos je nejen ve spolehlivé reprodukci (která v naší literatuře naprosto není samozřejmá) a ve výsledcích jeho vlastní experimentální práce, nýbrž i v uceleném pojetí a — i když své vlastní formulace neakcentuje — v originálním ztvárnění látky. Helusovo dílo by nemělo chybět jak v knihovně, tak i na pracovním stole každého psychologa i sociologa, lékaře a pedagoga, který se zajímá o sociální psychologii a o psychologii osobnosti.

P. Řičan

¹⁾ Jaromír Janoušek, Věra Bokorová a kolektiv: Motivace a civilizační proměny, Svoboda, Praha, 1971.